

עוד מבט על האדונית והרוכל

תגובה למאמרה של זיוה שמיר על סיפורו של ש"י עגנון

לפי פרשנותה של זיוה שמיר לסיפורו של עגנון *האדונית והרוכל*¹, במאמרה שהופיע בגיליון גג האחרון,² יחסי הגיבור והאדונית הם אלגוריה ליחסי ישראל והעמים. פרשנות זו תקפה כמובן, אולם יש לסיפור רובד נוסף, שקיים כשלעצמו, כאחד הדגמים של בעייתיות ביחסי גבר-אישה, כאשר הגבר חלש, ואינו חזק דיו כדי לעמוד כנגד האישה המצטיירת בפניו כאם גדולה ובוֹלְעֵנִית, וכשהוא משתף פעולה עם הרסנותה כלפיו. אני רוצה להביא מבט פסיכולוגי על הסיפור, ברוח יונג שמזהה את הארכיטיפים, ואת מערכות היחסים הארכיטיפיות, דהיינו, דגמי יסוד בסיסיים הקיימים כפוטנציאלים בנפש כל אדם, והפועלים בנפש גיבורי הסיפור.

בסיפורו *האדונית והרוכל* מפתח עגנון את דמות האלה-אם³ ההרסנית-דמונית, המפתה-ממיתה את הגברים ואוכלת את בשרם. הבולענות האמהית מתממשת בסיפור הזה באכילה קניבלית ממשית של בשרם ובמציצה ערפדית של דמם. האדונית היא בעלת איפיונים פגניים של אלה טורפת, כמו קאלי, האלה ההודית, ובאיזכור שלה לכלבה טורפת היא מזכירה את אלת השאול היוונית הֶקְטֵה שמלווה על-ידי כלב. ראשי חיות וקרני חיות שתלויים בביתה מקשרים אותה עם ארטמיס אלת היער הפראית. הרוכל מציע לאדונית לקנות ממנו את הסכין. סכין זו תשמש אותה בהמשך כדי להתקיף אותו. הסכין היא הפאולוס שהרוכל מוותר עליו ומקריב לאלה הגדולה. הסכין היא לא רק היסוד הגברי שמסמל את המיניות הגברית שלו ואת היסוד הגברי בנפש אלא היא גם בעלת משמעות של ביתור כאבחנה ודיפרנציאציה, שהם אלמנטים של תודעה. כלומר הרוכל מאבד את פוטנציאל התודעה שלו, כפי שניכר לאורך כל הסיפור, כשהרוכל שומע ורואה את הסכנה ומתעלם ממנה וכך הוא מתגלה כבעל תודעה לא מפותחת. הוא מוותר על תודעתו העצמית כמו על זהותו העצמית.

הרוכל רואה ושומע את כל הסימנים המעידים על היותה טורפת גברים, ממש כמפלצת המסמלת את האם הגדולה המיתולוגית בהבט הממית הבולעני שלה (האלים הצעירים אדוניס, אטיס, תמוז, נרקיס - מומתים על-ידי האלות הגדולות שחולשות על גורלם). הרוכל שואל שאלות שהן הביטוי למודעות המתעוררת, והיא מנסה למנוע ממנו את

¹ עגנון שמואל יוסף. 1969. *האדונית והרוכל*. מתוך: סמוך ונראה. שוקן. על האדונית והרוכל ועל מוטיב הבן המטורס ראו גם נצר רות. 2009. השלם ושברו. כרמל. הפרק על סיפור פשוט. עוד על הבן-מאהב - ראו השלם ושברו. הפרק על השיבה מהורו של א"ב יהושע.

² זיוה שמיר, "תחת קורת גג אחת, על רואלד דאל וש"י עגנון", גג, 21, 2009.

³ שמה - האדונית - מתקשר לאל אדוני היהודי ולאל אדוניס היווני. שמה, הלנה, כפי שציינה גם זיוה שמיר במאמרה, מזכיר את הלנה היפה שחטיפתה גרמה למלחמת טרויה והלנה מלכת ביוניזם במאה השלישית, ואת ההלניזם בכלל.

2010 גג 22 \ 63

המודעות האפשרית של מהותה ואומרת לו באירוניה מתעתעת - "כל המוסיף לשאול כורה לו שאול". באופן כזה היא מייטרת את השאלה, ובו בזמן אומרת שהידיעה של האמת היא איומה כשאול.

הגיבור הקלסי במיתוסים נכנס לשאול הבטן של המפלצת, נאבק בה, חותך את אבריה הפנימיים ויוצא ממנה עם כוח מחודש.⁴ ולעומתו הגיבור העגנוני הוא אנטי-גיבור שנכנס לבית האדונית כמי שנכנס לשאול הרחם הבולענית, והוא לא נאבק בה, וגם לא משתמש בתודעה המבחינה שלו, שהרי כבר מסר לאדונית את הסכין וכך פרק עצמו מנשקו המתגונן כנגדה. הרוכל מסתפק בתשובתה ומתעלם מסימני אזהרה. הוא מרדים-מקריב את התודעה שלו, את היסוד הרוחני האוטונומי של הנפש, למען חסות תחת קורתה, למען צרכים בסיסיים של חיים נוחים, של סיפוק צורכי הגוף בקורת גג, אוכל ומיניות. הרוכל משרת אותה גם במוכן המיני וגם על-ידי שהוא מבצע עבודות שרות בביתה. במוכן הזה הוא שבו בקומפלקס בן-מאהב, כלומר, גבר שכולו בשרות צרכי האם והאישה כדי לספק את צרכיהן, כמאהב שלהן.

האדונית היא אישה שנשלטת על-ידי ארכיטיפ האם הגדולה השלילית הבולענית האכזרית, והרוכל נשלט על-ידי קומפלקס הבן-מאהב וקומפלקס אם שלילי כאחת. הבית שלה הוא המיכל-האמבט האלכימי⁵ בו הקומפלקסים שלהם נפגשים ומאפשרים לתהליך הדמוני להתרחש.

שמו של הרוכל הוא יוסף, על דרך ההנגדה ליוסף המקראי שעמד בפיתוי המיני של אשת פוטיפר, והוא גם כשמו של יוסף דה-לה-ריינה (שאותו מזכירה גם זיוה שמיר במאמרה), שלפי הסיפור הקבלי נפל בידי סמאל שמופיע בלווית כלבים שחורים, וסופו שנישא ללילית אשתו של סמאל. הסיפור עצמו מאזכר גם שהאדונית מתנהגת כמו דלילה שהציקה לשמשון עד השמדתו. אסוציאציה נוספת היא המכשפה בהנזל וגרטל, שמפתה על-ידי בית של סיפוקים אורליים ראשוניים של אוכל-ממתקים ומגמתה לכלוע את הילדים.

⁴ הספר טוביה, מהספרים החיצוניים, מספר על טוביה שנישא לאישה שכבר נישאה לשבעה גברים ומתו בליל חופתם. הוא בא לחופה עם כבד ולב של דג אותו הדג וכיתור, ואותם הוא מקטיר ודחים מגרש את אשמדאי שהיה ממת את בעליה בליל חופתם. ואז הוא יכול להיות נשוי לה, כי הציל אותה משליטת אשמדאי. קודם לכן ניסה הדג לבלוע אותו והוא ניצח את הדג. ואז המלאך רפאל שמלווה אותו מנחה אותו להשתמש באברי הדג כנגד אשמדאי. יש כאן רעיון מעניין שבו מסלול הגבור המיתי האופיני מבוטא בהדג הדג כדוקן (כחות שליליים של הלא-מודע) שהגבור צריך להשמיד. מתוך מעמקי הדג הוא גואל את הארצות, שהם חלקי גופו שמסייעים לו. גואלתו את האישה הנשלטת על-ידי השד היא לא רק גואלת הדימוי המטריארכלי ההרסני בתוכו כדי להעיד בתוכו את האנימה, היסוד הנשי החיובי, אלא מתואר מצב שבו האישה עצמה בלועה על-ידי ההבט הדמוני והיא עצמה צריכה להשתחרר. כלומר, לא רק ההבט של האנימה בנפש הגבר צריך להגאל, אלא גם האישה הממשית צריכה להגאל מההבטים השליליים שמשתלטים עליה. סיפור זה מביא לגבור אפשרות להתמודד עם היסוד הדמוני באישה. כדאי לראות את האנלוגיה הפוכה בין סיפור זה לסיפור של ענן האדונית והרוכל. בסיפור של טוביה יש לגבר ידיעה ברורה מראש על היסוד הדמוני שמשתלט על האישה, והוא מחובר מלכתחילה לעצמיותו האישית והיהודית על-ידי המלאך רפאל שמלווה אותו ומייעץ לו איך לפעול, ולכן הוא יכול להשתלט על הדמון ולגרש אותו.

⁵ בסימבוליקה האלכימית האמבט שבתוכו מזדווגים הגבר והאישה מסמל את השדה הלא-מודע המשותף שבתוכו מתרחש החבור הנפשי ביניהם. היעד האלכימי הוא היווג הקדוש שמוליד חיים חדשים. אבל כאן היווג הוא תהליך אנטי-אלכימי וגרסיבי. נצר. 2004. עמ' 443.

אורי אליעז, אורגיית הלילות, שמן על בד

האם הגדולה האלמנטרית מדברת בשפת האדמה החומרנית. הרבה מאד אלות אדמה והכוחנות שלהן במיתוסים רבים, מנסות לפתות את הגיבור לדבוק בתענוגות הגוף והחומר בלבד, ולוותר על החיפוש והמאבק להשגת מטרות נעלות. כך עוד במיתוס הקדום של גלגמש, מנסה סידורי, הכוהנת של אישתר, אלת האדמה והפריון, לשכנע את גלגמש שמוטב לו לעסוק באכילה ובתענוגות מאשר לחפש את העשב של חיי הנצח, וקירקי מנסה לפתות את אודיסאוס בתענוגות הגוף ולזנוח את יעדו.

הסיפור מתחיל ביער, בגשם בחשכה, מחוץ לטריטוריה האנושית ומחוץ לטריטוריה של כללי החברה והתודעה. היער, החושך והמים הם סמלי הלא-מודע המאיים, ושם ביתה של האדונית.

בניגוד לבית עליו מספר עגנון בסיפורו מאיב לאוהב, שם נבנה בית אמיתי וחזק, והמספר הוא ארון הבית כנגד הרוח, כאן מדובר בבית שהאישה היא האדונית שלו, והרוכל מתקן את ביתה במקום את ביתו שלו. הוא רוכל שאין לו בית משלו והוא מנסה להתנחל בביתה כאילו

2010 גג 22 \ 65

הוא שלו. הבית, כמו התיבה במיתוס המבול ומיתוסים של הצלת הילדים בתיבה במים, מסמל את האגו הבנוי ומתוחם בגבולותיו המגובשים. הרוכל מסמל כאן את הגיבור שהאגו שלו חלש ולכן אינו עומד בפני פיתויי האם הגדולה. למעשה, אפשר לומר על הרוכל שהוא מכחיש את ההבט השלילי הבולעני של האם הגדולה. זו עמדה ילדותית של הרוכל שנמשך אל הפיתוי של בית הממתקים האמהי-נשי של האם הגדולה הטובה, בלי להיות מודע לכך שבתוכו נמצאת המכשפה.

האדונית כאם גדולה מסמלת את הקיום הפיזי-חומרי-היצרי. לרוכל חסרה הרוח הגברית הלוחמת, האקטיבית, וחסר היסוד המוסרי והערכי, ששייכים לתחום הרוחני-דתי של ארכיטיפ האב. העקרון הגברי-אבהי בנפש נועד לאפשר לאדם להיפרד מסיפוקי העונג של האם, כאדם שבחיפושיו אחר משמעות מוכן לשאת סבל ולהקריב כקרבת את תענוגות הילדות.

כנגד האדונית מופיע זכר האל-האב, כשבסופו של דבר, לקראת סוף הסיפור, הרוכל יוצא החוצה להתפלל, לומר קריאת שמע מחוץ לביתה. ולא ברור אם זו 'קריאת שמע' כדי לחזור לזהותו או 'קריאת שמע' שאדם קורא לפני מותו. מכל מקום, הרוכל ניצל משום שברגע האחרון הוא יוצא מביתה ונזכר באביו שבשמים. הפניה אל האל-האב היא חיבור עם היסוד הגברי-האבהי שנועד לפדות את הבן משבי האם. בפניה אל האל הוא "אדוני אלוהינו" הוא שב וממליך את האל היהודי שהוא "אדון עולם", כנגד האדונית הפאגנית, והוא גם שב ומתחבר לזהותו התרבותית, אל המעמקים הארכיטיפיים הרוחניים של העצמי הקולקטיבי היהודי. העצמי הקולקטיבי התרבותי הינו משאב תשתית לכל אדם, ובמיוחד למי שאחיותו בעצמי האישי שלו רופפת.

כשהוא אומר - "אלי, כמה נתרחקתי", במלים אלה אנו שומעים במובלע את דברי ישו: "אלי, למה עזבתני". אולם הרוכל אינו מאשים את האל אלא את עצמו, וכך, סוף סוף, הוא לוקח על עצמו את האחריות ברגע נסי של התפכחות ומודעות למצבו. לקיחת האחריות היא הסיכוי לשינוי והצלה.⁶ עם זאת, כשהוא אומר - "אלי, כמה נתרחקתי" - לא ברור אם התכוון שהתרחק מאלוהיו או מבית האדונית. עדיין הוא במצב אמביוולנטי ואינו מוכן לברוח ממנה. ואחר כך הוא "שב אל ביתו" - כבר לא מבדיל בין ביתה לבית אמיתי, והוא הופך את הבית המדומה לביתו. למזלו, בזמן שיצא, האדונית שלא היה לה את מי להתקיף, התקיפה את עצמה והמיתה את עצמה. משמעות הדבר היא שכשהאגו מתחזק ומתחבר לעצמיותו נחלש הכוח השלילי של האם הגדולה וקורס. במערך הזוגי, כשאחד הצדדים בזוגיות כזו "יוצא מהמשחק" אין יותר מה שיזין את הקומפלקס של השותף והוא נחלש.

מנקודת מבט זו, מדובר בדגם כלל אנושי, אחד מרבים, של יחסי גבר-אישה. דגם ארכיטיפי שנוכל למצוא בכל התרבויות. סיפורים, אגדות ומיתוסים דומים צצים בכל מקום בעולם, ובמידה שהם מבטאים השפעה של סיפור מיובא מתרבות אחרת, נוכל לומר, שסיפור יוכל להתקבל במקומו החדש, משום שהוא מהדהד אמת כלל-אנושית קיימת מלכתחילה.

⁶ כך גם אצל יונה, כשהוא אומר למלחים "כי יודע אני כי בשלי הסער הגדול הזה" (יונה, א, יב). כשהוא לוקח אחריות הוא מתחיל תהליך שעובד דרך מעי הדג ושם, כמו הרוכל, הוא פונה לאל. מכאן סיכויי הצלתו.